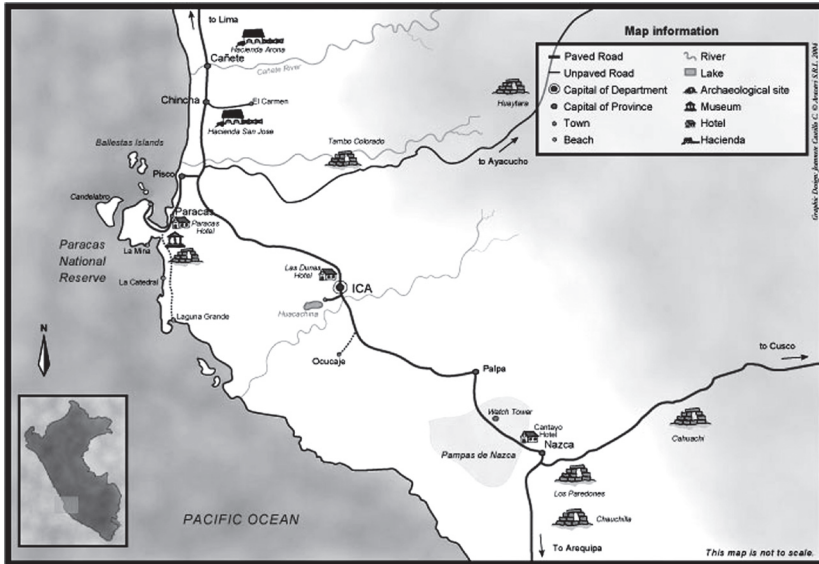

INIMKEHA RELIGIOOSSEST KOHTLEMISEST MUISTSE PERUU PARACASE JA NAZCA KULTUURIDES¹

Tarmo Kulmar

Käesolevas artiklis on vaatluse all surnukeha ja elusa inimkeha religioosne kohtlemine muistse Peruu varajastes rannikukultuurides Paracases (I aastatuhande keskpaik ja teine pool eKr) ja Nazcas (I aastatuhande esimene pool ja keskpaik pKr). Arheoloogiline aines viitab mumifitseerimisele, koljude trepanatsioonile, peakuju deformeerimisele ja peadekultusele. Esmalt tutvustatakse põgusalt mõlema kultuuri tunnusjooni, seejärel käsitletakse põhiteemat ja lõpuks püütakse välja tuua religiooniloolisi järeldusi.

Peruus käibiva arheoloogilise periodiseeringu kohaselt tekkis **Paracase** kultuur (700 eKr – 100 aastat pKr) nn varajase horisondi ajastul ja arenes vähemalt algul veidi vanema põhjapoolsetes Andides esile kerkinud Chavíni kultuuri (u 1100–100 aastat eKr) kaudse mõju all. Paracase kultuur kestis vähemalt 800 aastat. Geograafiliselt paikneb Paracas Peruu lõunarannikul. Kultuuri lähtealaks on samanimeline liivane poolsaar, mis asub 18 kilomeetri kaugusel tänapäeva Pisco linnast. Selle iidse kultuuri jäänused avastas 1925. aastal arheoloog Julio Tello. Linnaliste asulate ega suurte kultusehitiste jäänuseid ei ole leitud, esmajoones tuntakse Paracase kultuuri kuulsate matusepaikade põhjal. Paracase inimesed mumifitseerisid oma surnuid, mähkisid neid kaunitesse kangastesse ja matsid varasemal ajastul sügavatesse šahtikuju-

¹ Uurimus on valminud Eesti Teadusfondi grandid nr 6626 rahalisel toel.

listesse haudadesse, hiljem aga maa-alustesse surnutelinnadesse. Tänu kuivale kliimale on värvikad Paracase tekstiilid väga hästi säilinud. Mõningad korduvad tekstiilimustrid võivad olla piltkirjana kujutatud. Kujutised kangastel ja keraamilal on oluline mütooloogilise ja sotsiaalse informatsiooni allikas.²

Nazca kultuur (100/200–700 aastat pKr) jääb juba järgmise, nn varajase vaheperioodi ajastusse ja selle algusaeg langeb ligikaudu kokku Paracase kultuuri lõpuajaga. Nazca asustuse keskpunkt asus Peruu lõunarannikul Ica departemangus Pisco orust põhjas kuni Acarí jõeni lõunas, mitte eriti kaugel Paracase kultuuri asualast. Nazca rahva tähtsaim asula oli Cahuachi linn Rio Grande jõe orus Nazca provintsis. Selle varemed paiknevad merepinnast 50 meetri kõrgusel, 75 kilomeetri kaugusel rannajoonest. Teised tähtsamad asulad olid Nazca lõunas, Ocucaje keskosas ja Topara põhjas. Nazca puhul on tegemist Peruu esimese linnakultuuriga, seda kinnitavad kultusrajatiste ja elamute jäänused Cahuachi linna

² José Antonio del **Busto Duthurburu**, *Perú Pre-Incaico* (Lima: Librería Studium S.A., 1988), 121j.

varemetes. Naskalased olid sõjamehed, maaharijad, kaupmehed ja käsitöölised. Nad rajasid niisutuskanaleid ja kivist maa-aluseid veejuhtmeid. Nazca kuulsamaks arheoloogiliseks mälestiseks on hiiglasuured kõrbejoonised, mis võisid olla põlluharijarahva astronoomiliseks rajatiseks – kalendriks. Naskalaste ühiskonna ja mütoлогия tähtsamaid allikaid on kaunis ja motiivirikas polükroomne keraamika.³

Mõlema kultuuri hääbumine on tõenäoliselt olnud suuresti seotud kliima kuivenemise, ent ka inimtegevusest tulenenud haritava maa vähenemise ja kõrbe pealetungiga.

Paracasest leitud matuste alusel eristas juba Julio Tello kahte teineteisele järgnevat kultuurifaasi: *Paracas Cavernas* ja *Paracas Necropolis*. Just kalmistute materjal on andnud arheoloogidele Paracase kultuuri kohta kõige olulisemat teavet. Esimese faasi algus ulatub umbes 700. aastasse eKr, teine faas on kaks sajandit noorem.

Cavernas-tüüpi matused asuvad liiva sees mõne meetri sügavusel. Läbilõikelt kujutavad nad endast otsekui kummuli pööratud peekrit. Maapinnalt algab niisugune kalme silinderja kaevuga, mille diameeter on 1,6–1,8 m ja sügavus 2–4 m. Toru laieneb sügavuses ümmarguseks hauakambriks. See võib enamasti olla 2–5 m kõrge ja 3–4 m laiuti ning sinna on kunagi asetatud muumiakookoneid. Hauakamber on süvendatud kivisesse pinnasesse; läbi liivase pealmise kihi kulgeb kaevus, mille seinad on kindlustatud kividega. Hiljem täideti matuserajatis liivaga, suue aga suleti maapinna kõrgusel kõvast savist korgiga. Niisuguses hauas võis paikneda õige mitmeid muumiaid, kõige suuremates koguni kuni nelikümmend matust.

Muumiakookon võis olla kuni 1,1 m kõrge ja alaosas kuni 3,75 m lai. Mumifitseeritud surnukeha oli kükkasendis asetatud punutud korvi ja selle ümber mähitud paksu kihina meetrite viisi kangast. Kihtide vahele ja korvi oli paigutatud kõike tarvilikku, mida surnul teises ilmas tarvis võis minna. Kanga pealmine kiht oli lõngaga kookoni külge kinni õmmeldud. Lõpuks kaeti muumiakookon vaibaga, mis algselt oli valge või kollase põhitooniga, aja jooksul

³ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 169j.

aga halliks tõmbunud. Sisemiste kangaste tekstuur, ornament ja värvid on kuivas kõrbelises õhus väga hästi säilinud.

Muumiate näod olid säilinud küllaltki hästi, kuid kehad olid tihti isegi paremini konserveerunud. Korvis asetsesid nad kas kükakil, põlvili või looteasendis, nii nagu laps emaihus. Surnukehad olid rõivastatud põlvini ulatuvatesse eredatesse puuvillast särkidesse, mille värvide seas domineerisid punane ja must. Kaasas oli väikesi, üsna rikutud ehteasju: kõrva-, nina- ja huulerõngaid, käe- ja jalavõrusid, aga ka puuvillatupse, võrgutükke ja kalade selgrooge. Muumiate koljud olid kunstlikult deformeeritud. Mõnel muumial oli pea keha küljest eemaldatud. Leitakse ka matuseid, mis on juba minevikus paljaks röövitud ja milles on vaid üks surilina.⁴

Necropolis-tüüpi matuste puhul on tegemist hilisema arengujärguga. Niisugused matmispaigad on mõnes kohas nõnda tihedalt koos, et neid võib sõna otseses mõttes surnutelinnadeks nimetada. Tello kirjelduse järgi kujutab üks selline nekropol endast neljakanaliliste tubade rida – justkui suurt maa-alust elamut, mis on ehitatud piki rannajoont. Ruumide seas on selliseid, mis meenutavad siseõuesid ja koridore. Neist suunduvad käigud matusekambritesse või mausoleumidesse. Nekropolides oli palju rikkalikult ehitatud muumiaid, mis sunnib arvama, et hauakambritesse maeti ikkagi kõrgkihi esindajaid. Muumiad on mähitud kokkuõmmeldud kangasse, panusteks on kuldesemed ja keraamika. Hauakambrite seinad on tehtud väikestest kividest, mida nagu tsement ühendab lubjane savi. Ruumide laekonstruksioonid on puust või vaalaluust, mida ühendab roopunutis. Nekropoli mõnedes kambrites asuvad kolded, mis paneb arvama, et mingil ajal on nendes elatud. Matuseriituste aegu on seal sooritatud ka ohvritalitusi. Muumiad, mis ei ole langenud rüüstajate saagiks, on hästi säilinud. Matuseasend ja kookonikujuline sängitusrituaal sarnaneb esimesel perioodil tavaks olnuga.⁵

⁴ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 122–131; Federico **Kauffmann Doig**, *Historia del Perú antiguo. Una nueva perspectiva* (Lima: Kompaktos Editores, 1991), 148–151.

⁵ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 131–138; Kauffmann Doig, *Historia del Perú antiguo*, 151; Rebecca **Stone-Miller**, *Art of the Andes from Chavin to Inca*

Muumia uurimiseks tuleb kõigepealt eemaldada esimene tekstiilkate, mis võib olla umbes 20 m pikk ja 1,5 m lai. Katteid võis olla ka rohkem, ülejäänud olid üldiselt lühemad. Surnukeha ümbritsesid korvi põhja asetatud tarvilikud esemed: linnusulgedest röömsavärviline lehvik, relvadest ling, tähekujulise kiviotsaga nui, luust või obsidiaanist noad ja sõjakirves, kedervars ja kudumisvahendid, riistad kirurgiliseks lõikuseks, anumad seemnete ja toiduga. Mõnikord – kui tegu oli väepealiku muumiaga – ulatus läbi mitme kattedekihi ka sõjaoda teravik. Surnule oli pea ümber mähitud turban, selga tõmmatud põlvini ulatuv särk.

Surnukeha ise allutati igavese säilitamise tarbeks keerukale töötlusele, mille üksikasju hoiti ilmselt salajas. On ilmne, et toimingut sooritasid spetsialistid. Vertikaalse sisselõike abil eemaldati kõigepealt õlavarte, sääremarjade ja reite lihased. Nüüd lõigati lahti rindkere ja võeti välja soolestik ja sisikond, alakeha siseelundid, süda ja kopsud. Seejärel eemaldati silmamunad ja peaju. Viimast toimingut sooritati mõnikord nina kaudu, mõnikord aga eraldati pea kehast ja aju võeti välja läbi kolju alaosa. Silmaavadesse pandi puuvillatampoonid. On juhtumeid, kus aju on jäetud eemaldamata ja koljus on avastatud kuivanud ajumassi jäänused. Lõpuks immutati laipa soolalahuses, kuivatati ja kehaõoned täideti mitmesuguste soolade, rohttaimede ja tõrvaga. Loomulikult aitas laiba säilimisele kaasa ka kuiv ja kuum kõrbeline kliima.⁶

Nazca elanike matusepaigad ja matmiskombestik sarnanesid Paracas Cavernase perioodist tuntule, kuid matused olid lihtsamad, panused pole nii silmatorkavad kui Paracas ja muumiaid on säilinud vähem.⁷

Koljude deformeerimine ilmneb kõigepealt Paracas. Kolumbuse-eelses Ameerikas oli koljude moonutamine tuntud ka Meso-Ameerika maiade juures. Sellega alustati juba imikueas, kui kolju ei ole veel täielikult luustunud ja allub kergesti füüsilistele mõju-

(London: Thames and Hudson, 1995), 50–55.

⁶ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 124, 133–135; Kauffmann Doig, *Historia del Perú antiguo*, 152j.

⁷ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 190; Stone-Miller, *Art of the Andes from Chavin to Inca*, 66–68; Kauffmann Doig, *Historia del Perú antiguo*, 174–176.

tustele. Kolju kaju moonutati kahel viisil – siledad puitklotsid asetati kas otsaesisele ja kukla taha või siis mõlemale poole pead kõrvade kohale ning seoti seejärel kinni nõnda, et plaadid avaldasid koljule survet. Tulemuseks oli ülespoole pikerguseks venitatud pea. Olenevalt surve suunast võis kolju otsevaates olla lai või kitsas. Peruu teadlased on arvamusel, et erinevatel sugukondadel või ka seisustel olid erinevad koljudeformeerimise viisid, mistõttu päritolu või sotsiaalset kuuluvust oli võimalik määrata pelgalt inimesele otsa vaadates. Arheoloog Rebeca Carrión Cachot oletab, et koljude deformeerimist võidi teostada kolmel põhjusel: esteetilisuse huvides, sotsiaalse staatuse fikseerimiseks ja ka mingisugusel maagilisel või religioosel eesmärgil.⁸

Trepanatsioon ehk koljukirurgia tõuseb samuti eriti ilmekalt ja laialdasemalt rakendatuna esile Paracases. Mujal Kolumbuse-eelses Ameerikas seda kommet ei tuntud. Teadaolevalt on see maailmas vähe levinud, vanadest kultuuridest vaid Egiptuses. Peruu sooritati trepanatsiooni hiljem ka inkade juures. Esimestele niisugustele leidudele juhiti tähelepanu juba 1863. aastal. Julio Tello avaldas 1906. aastal andmed, mille kohaselt on Huarochiríst leitud 10 000 koljust 200-l kirurgilise vahelesegamise jälgi. Pikka aega peeti koljudes silma hakanud auke nuiahoopidest põhjustatuiks, kuni hakati perforatsioonide korrapärale tähelepanu pöörama.

Muistse koljukirurgia eesmärgiks oli krooniliste peavalude või vaimuhaiguste ravimine. Valuvaigistavaid vahendeid ei tuntud. Patsiendile anti kas taimse päritoluga uimastit või löödi ta lihtsalt oimetuks. Operatsiooni ajal pidid mitu tugevat meest teda ilmselt kinni hoidma. Obsidiaanist noaga tehti nahka sisselõige, koljupind paljastati ning peitlite, meislite ja uuritsatega eraldati selles kohas, mille all arvati asuvat valukolle, neli- või kolmnurkne luuplaadike. Verejooks peatati nähtavasti ravimtaimede abil. Edasise ravimisprotsessi kohta puuduvad meil andmed. Me ei tea, kas muistse Paracase kirurgid sooritasid ka ajulõikusi. Hiljem kaeti avaus kas väärismetallist või inimluust n-ö originaalplaadiga, mis

⁸ Vt Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 179, Geoffrey H. S. **Bushnell**, *Peru* (New York: Praeger, 1966), 64j.

mingil määral ka kinni kasvas, nahahaav õmmeldi kinni ja ümber pea pandi side. Võib arvata, et operatsioon oli piinarikas. Paracase haudadest on leitud üle kümne erineva otstarbega obsidiaanist (teravaservalisest vulkaanilisest klaasist) lõikeriista tüüpi.

Operatsioonide tulemuslikkuse üle võib mingil määral otsustada muumiate koljude seisundi põhjal. Kuni 50% matustest kannavad trepanatsiooni jälgi. Armistunud luukoega ja kinnikasvanud haavaga koljud kuuluvad tõenäoliselt tervenenedu patsientidele. Neid on üsna palju. Ülejäänud, kelle koljudel on puhas perforatsioonijalg ilma katteplaadita, surid ilmselt kas operatsiooni käigus või mõni aeg pärast seda.

Võib arvata, et keerulist ja toonases väärtusskaalas ka kallist operatsiooni võeti ette ainult kõrge ühiskondliku positsiooniga isikute puhul. Huvitav on märkida, et mõningate trepaneeritud koljude omanike matused on Paracase rahvast erineva etnilise päritoluga. Seda reedavad nende teistsugused hauapanused, rõivastus ja matmiskombestiku eripära. Seetõttu ei ole võimatu, et Paracase meedikutest preestrid olid oma oskustega tuntud kaugemalgi ning nende juurde tulid end ravima ka teiste hõimude ülikud. Kuigi suurem osa patsientidest operatsiooni ilmselt üle ei elanud, olid vähesedki tervenenedu ravijatele heaks reklaamiks.

Haiguse põhjustajateks peeti sellal oletatavasti demonlikke olendeid. Eriti peavalu ja vaimuhaiguse puhul oli niisugusele järeltulele ilmselt lihtne jõuda. Niisiis võib arvata, et kolju avamise tähtsaimaks eesmärgiks oli ehk vaid lasta välja kuri vaim, kes usuti peas pesitsevat. Kindlasti oli arstimisprotseduuri juures tähtis osa ka loitsudel ja maagilistel riitustel.

Ka Nazca kultuuris praktiseeriti väikelaste koljude moonutamist kas religioosel või esteetilisel otstarbel.⁹

Trofeepeade kandmise komme oli naskalastel veelgi levinum kui Paracases. Siin omandas see lausa kultuse jooned. Mitte ainult pealikud, vaid ka lihtsad sõjamehed kandsid vööde küljes oma

⁹ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 127j, 179; Kauffmann Doig, *Historia del Perú antiguo*, 154j; Hermann Trimbörn, *Die Religionen der Völkerschaften des südlichen Mittelamerika und des nördlichen und mittleren Andenraumes*. Die Religionen der Menschheit. Christel Matthias Schröder, Hg. Bd. VII: Die Religionen des alten Amerika (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1961), 131j.

tapetud vaenlaste kuivatatud päid. Erilise kuulsusrikkuse märgiks riputati trofeepäid ka küünarnukkide, põlvede ja randmete külge. Tseremooniate aegu kanti keppe, mille ülaosas võis näha lausa selliste võidumärkide punte. Peanahka töödeldi suitsutades, kuni see muutus pärgamenditaoliseks, juuksed kammiti ettevaatlikult soengusse, silmaavad tühjendati ja kaeti laugudega, suu suleti huultest kalaluu läbitorkamisega. Kuivatatud vaenlasepeadel oli eelkõige maagiline tähendus, kuid need olid ka abivahendiks mäluvärskendusel, meenutamaks, kui palju vaenlasi oli surmatud. Hulgaliselt trofeepäid toodi avalikkuse ette suurtel kultuspidustustel, millega tähistati võite või austati sõjajumalusi.¹⁰

Peale matuseleidude on just **tekstiilid** põhilisemaid Paracase religiooni kohta käiva informatsiooni kandjaid. Sealsed värvikad, suurepäraselt säilinud kangad on teinud selle kultuuri tuntuks kogu maailmas. Parakaslased kasutasid üsna teravmeelselt konstrueeritud kangastelgesid, millega oli võimalik saavutada tihe kude. Materjalideks olid laama- või alpavill ja looduslik puuvill. Peale selle kaunistati kangaid linnusulgede, nahkhiirekarvade ja inimjuustega. Riide põhitoon oli valge või hallikas, mustrid kooti sisse taimse sinise, roheline, kollase ja punase värviga.

Kujutatud pildid ja stseenid annavad tunnistust sotsiaalselt liigendatud ühiskonnast, milles paistis domineerivat sõjameeste seisus. Tihti võib kangastel näha sõdalasi, kes kannavad vööli või hoiavad käes vaenlaste maharaiutud päid. Selline trofeepeade kogumise komme on tuntud paljudel rahvastel mujalgi Lõuna-Ameerikas ja Okeaanias; Euroopas on teada andmeid muistse Gallia keltide peadekultusest. Pärast kolju eemaldamist pea prepareeriti ja kuivatati. Peruu muuseumides, kus leidub Paracase arheoloogilisi kollekttsioone, on näha palju niisuguseid pisikeseks kuivanud trofeepäid, mis on säilitanud omaniku isikupärased näojooned ja soengud. Võidetute pead asetati loomulikult võitjate muumiatele panustena hauda kaasa. Võib arvata, et nii mõnegi väepealiku mantlisse oli kootud lahingus tapetute juukseid.¹¹

¹⁰ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 179; Kauffmann Doig, *Historia del Perú antiguo*, 175.

¹¹ Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 141–147; Stone-Miller, *Art of the Andes*

Nazca rahvas valmistas äärmiselt kaunist **keraamikat**. Seda iseloomustab omapärane vorm, keerukas ornament ja mitmevärvilisus.

Enamik nõusid on kõhukad, pudelkõrvitsakujulised või ovaalsed. Põhjaosa on kas kumer või väikese diameetriga sileda tallaga. Mõned anumatuübid on kahe toruja suudmega, mida keskel ühendab käepide. Teised on ühe suudmega, kusjuures käepide ulatub kaarekujuliselt nõu kõhuosani. Kolmandatel on avaus skulptuuriselt vormitud peaosas ja külgedel on käepidemeteks kaks väikest poolkaarekujulist sanga. On ka pudeljad, torujaid või tassikujulisi savinõusid. Kultusliku keraamika keskmine kõrgus on 16 ja läbimõõt 14 cm.

Keraamika pind on maalitud kasutades peaaegu kõiki värve, välja arvatud roheline ja sinine, mida esineb haruharva. Kasutati musta, valget, halli, violetset, beeži, kaht sorti punast, kollast ja pruuni. Värvainetena võeti appi selle piirkonna kõrbete mineraalaineid. Kohalikke värve on eksporditud ka teistesse piirkondadesse, koguni kauge Boliivia Tiahuanaco kultuuri kunstnikud on neid oma keraamilistes töödes tarvitanud.

Kunstilised motiivid olid kas skulptuurised või maalitud. On anumaid, mis meenutavad kujult loomi, linde, inimesi ja mütoloogilisi olendeid. Selliseid kujutisi on kantud ka savinõude pinnale. Väga tihti esineb keerulisi ja filigraanse peensusega joonistatud abstraktseid geomeetrilisi ornamente. Elusolendeid – loomi, taimi, inimesi – kujutati naturalistlikult, stilisatsiooni kasutati harva. Kuigi Nazca mütoloogiliste kujutluste algupära võib – loomulikult ajalise ja ruumilise kauguse tõttu kaudselt – nagu Paracase kultuuririski mingil määral olla seotud Chavíni kultuuri mõjustustega, on tegu siiski iseseisvalt välja arenenud kunstistiiliga, mida nimetatakse „rannikubarokiks”.

Kujutatud mütoloogilistest olenditest pakub erilist huvi üks, kellele on antud tinglik nimetus „jubedus tühjusest” (*horror al*

from Chavin to Inca, 55–66; Trimborn, *Die Religionen der Völkerschaften des südlichen Mittelamerika und des nördlichen und mittleren Andenraumes*, 131j; Renate Strelow, „Zur Technologie der altperuanischen Textilien” – *Altamerikanistik. Eine Einführung in die Hochkulturen Mittel- und Südamerikas*. Ulrich Köhler, Hg. (Berlin: Dietrich Reimer, 1990), 588j.

vacio). Otsekui eikuskilt ilmub hiiglasuur, üldmuljelt skorpioni meenutav olevus, kes koosneb justkui mitmest iseseisvast loomast. Suur nahkhiirekõrvadega pea, mille kõrvust välja sirutuvates kämmaldes on inimesetaolised kujutised; otsaesisel sarv, kolmnurksed silmad; irvitavast suust ulatub välja jäme keel, mis lõpeb käppadele toetuva peaga; selle pea suus on omakorda kaheharuline keel, mille üks haru lõpeb millegi määratlematuga, teine haru aga omakorda peaga. Seda viimast võib tõlgendada ka trofeepeana, mida hoiab käpaga lõppev keeleharu. Ei ole võimatu, et siin on kujutatud mingisugust müütilist ürgkoletist, kellega jumalail tuli võidelda ja kelle kehast loodi maailm. Sellist müüti esineb paljudel rahvastel.

Teisal on kujutatud vaenlast tallav kaslasetaoline jumalus, kellel on lõugade vahel mitmeharuline maopeadega keel ja kelle pead kroonib kahe peaga olevus, ühes käpas trofeepea, teises aga poolkaarekujulise teraga ohverdamisnuga *tumi*. Koletisel on teatav sarnasus Paracase tekstiilidel esinevate olenditega.¹²

JÄRELDUSED

1. Paracase kultuuris peeti maist elu nähtavasti ettevalmistuseks igavesele edasikestmisele teispoolsuses. Paracase elanikud rajasid hauakambreid ja ehtasid surnutelinnu. Laibad mumifitseeriti ja maeti koos rohkete hauapanustega. Võib arvata, et eksisteeris ka keerukas teispoolsusemütoloogia ja -teoloogia, mille kohta võime paraku vaid oletusi teha. Niisugune matmiskombestik on algupärane nii Paracases kui ka kogu Kolumbuse-eelses Ameerikas. Nazca matusekombestik ja sellega seotud uskumused tunduvad olevat seotud Paracase varasema perioodi kujutlustega. Paracase nekropoli sarnaseid matusepaiku ei ole Nazcast avastatud. Peruu varajaste rannikukultuuride matmiskombestik viib mõtted võimalikele paralleelidele Vana-Egiptuse varajasemate teispoolsusekujutlustega. Surnute mumifitseeri-

¹² Busto Duthurburu, *Perú Pre-Incaico*, 180–189; Stone-Miller, *Art of the Andes from Chavín to Inca*, 68–74; Trimborn, *Die Religionen der Völkerschaften des südlichen Mittelamerika und des nördlichen und mittleren Andenraumes*, 131j; Kauffmann Doig, *Historia del Perú antiguo*, 176j; Bushnell, *Peru*, 89j.

mise komme kandus edasi lõunapoolse Peruu hilisematesse kultuuridesse, neist tuntuimad on Tiahuanaco ja inkade kultuur.

2. Inimpeade eriline kohtlemine oli Paracase elanikel ilmselt seotud teatud religioossete ja maagiliste ettekujutustega. Esiteks moonutasid nad oma peakuju juba lapsepõlvest peale. Niisuguse tava aluseks näivad olevat rudimentaalsed uskumused, mis ulatuvad tagasi suguluskultuse või soototemismi aegadesse. Teiseks kogusid sõjamehed võidumärkidena trofeepäid. See komme tundub olevat seotud mingisuguste väe- või hingekujutlustega, näiteks kas või sellega, et võitja omandas koos võidetu peaga tema elujõu. Kolmandaks rakendati ravivõttena kõige järgi otsustades laialdaselt kolju- trepanatsiooni. Oletatavasti usuti haigust põhjustavaid deemoneid asuvat peas, ning neist sooviti kirurgiliselt vabaneda.

3. Nazca kultuuris seevastu, nagu näitab leiumaterjal, ei olnud olulist kohta koljukirurgial. Trofeepeade massilise kandmise ja nendega seostuvate riituste järgi, mida on kujutatud savinõudel, on alust arvata, et sõjapidamine ja vastavad kultused olid suure au sees. Viimaste puhul olid tähtsal kohal ka vastavad väeuskumused ja maagilised talitused, mis ilmselt sarnanesid Paracase usundi kujutlustega.

4. Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Nazca kultuuri esimestel sajanditel ilmneb tugev Paracase kultuuri mõju. See avaldub sarnastes keraamikamotiivides, tekstiilimustrites ja matmiskombestikus, mis lubab arvata, et ka religioossed mõjud olid tugevad. Samuti ühendab mõlemat kultuuri sarnane suhtumine peade deformeermisse ja trofeepeade kandmise kombesse, mida seni teadaolevalt mujal Peruus, välja arvatud ehk Amazonase jõgikonna traditsiooniliste kultuuride alal, ei ole tuntud. Peale selle võib olla üsnagi tõenäoline, et just Paracasest võib olla pärit inkade kõrgkultuuri ülikonna surnukehade balsameerimise komme.

Artikli saksakeelne versioon ilmub väljaandes:

Zu den Behandlungsweisen des Körpers in den altperuanischen Paracas- und Nazca-Kulturen. – *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte*, Bd. 20. Münster: Ugarit-Verlag.